

KATOLIKK SOM SKJELLSORD I GOGOLS

KVELDER NÆR DIK ANKA GÅRDEN

Zoja N i k o l s k a j a

Ordet "katolikk" opptrer bare 5 ganger i samlingens åtte fortellinger og to forord. En gang i *Sankthansaften*, en gang i *Det forsvunne brevet* og tre ganger i *Den grusomme hevnen*. Selv om dette ordet ikke brukes så ofte, er det likevel viktig i samlingens kontekst. Alt i fortellingene tjener forfatterens formål, alt ut i minste detalje. Hvert ord brukt der er med på å forme helheten, på å danne den meningen teksten har. Alle detaljer, hver på sin måte, forbinder teksten både med livet og med andre litterære verker. Samtidig får disse detaljene, ved å opptre i en bestemt tekst, fram nye sider gjennom sin betydning.

"Katolikk" peker naturligvis på katolisismen. Siden Gogols fortellinger handler om Ukraina, er det klart at det her gjelder katolisismen og dens oppfatning i Ukraina. I realiteten var forholdene mellom den ortodokse og den katolske kirke kompliserte nok. I perioden fra 14. til 18. årh. da de ukrainske områder var under Polen - Litauen, eksisterte både den ortodokse og den katolske kirken i Ukraina.

I den aktuelle samling av fortellinger opptrer ordet "katolikk" på to plan. Jeg vil kalle disse to planene for "det horisontale" og "det vertikale". Disse to begrepene vil jeg bruke i samme betydning som V. Ivanov gjorde i sin bok *Borozdy i mezi*. Mens "det horisontale" forbindes med det som kommer og går, med det som forandrer mening over tid, med det som har ulike betydninger på ulike steder, peker "det vertikale" på de evige verdier. Politiske interesser er et typisk eksempel på "det horisontale". Slike begreper som "kjærlighet", "død", "liv" hører da til "det vertikale" planet.

For å gjøre det litt klarere hva jeg egentlig mener med "det horisontale" planet i forbindelse med ordet "katolikk" i *Kvelder nær Dikanka gåxden*, vil jeg tillate meg en liten historisk digresjon. Som jeg har nevnt ovenfor, kom katolisismen til Ukraina sannsynligvis fra Polen. Jeg må nesten ta det som et aksiom her, for dette er synspunktet fortellingene baseres på.

Ifølge M. Pokrovskij var "katolisismen i Polen i denne epoken (16.-17. årh. - Z.N.) blitt en slags standstro for mennesker av det gode selskap og av god avstamning". Når det gjelder forholdet mellom katolikker og ortodokse ukrainere, hevder historikeren Ljubavskij i sin bok *Litovsko-iusskij sejm* som ble utgitt i Moskva i 1901, følgende:

"Mens den katolske kirke i regionen ble rekrutert fra 'creme de la creme', stammet de ortodokse biskoper for det meste fra lavere lag, fra geistligheten og allmuen, fra småborgere og bønder, og meget sjelden fra lavadelsmenn" -¹

Det at samfunnets topper konverterte til katolisismen, ble av bøndene oppfattet som forræderi mot fedrenes tro. Denne oppfatningen var spesielt sterk blant de som på en eller annen måte hørte til Zaporozskaja Seć', en uavhengig stat i staten Ukraina. Denne uavhengige staten var et slags ukrainsk svar på de vesteuropeiske ridderordner. Denne staten ble dannet i 16. årh av kosakker, ukrainske bønder, som slo seg ned på ubebodde områder ved Dnjeprelven i det 14. årh. Zaporozskaja Seć' var en slags forpost mot krimtatarene og eksisterte opp til det 18. årh, da Katarina den Store gjorde slutt på dens selvstendighet. Kosakkene levde av krigsbytte. De kunne kjempe mot tatarene i union med polakkene, og også omvendt, med tatarene mot polakkene, avhengig av deres økonomisk-politiske interesser. Spor av disse fakta finner vi i *Den grusomme hevnen*, hvor Danila sier til sin kone Katerina at han fikk hjelp av polakkene i kampen to tatarene:

"[...] i fjor, da jeg tenkte å slå meg sammen med polakkene mot krimtatarene (den gangen var jeg ennå på deres side, på de utros side)" (I.s. 260).

Det var nettopp disse "riddere" som ble besunget i utallige ukrainske folkesanger som helter, og det var dem Gogol var opptatt av. Disse kosakkene hørte stort sett til lavere samfunnslag og deres tro var dermed ortodoks. De katolikker de kom i kontakt med, var polakker og de av ukrainerne som konverterte. Disse opptrer ofte som fiender, dermed kommer en forståelig assosiasjon katolikk-polakk-fiende og konvertert ukrainer-fiende. Slik er det på "det horisontale" planet.

Når det gjelder "det vertikale" planet, må jeg si at her går assosiasjonen slik: katolikker er ikke rett-troende, de oppfører seg på en måte som er motsatt til det den ortodokse gjør, altså de erstatter Gud med hans motstander, nemlig med djevelen, i sin tro. Dette kommer spesielt tydelig

fram i det avsnittet hvor det fortelles om polakker som har en fest kvelden før de skal angripe kosakkene med Danila i spissen. De polske herrer skryter av sine seire over de ortodokse kosakker, de håner den ortodokse troen. De har også med seg en prest. Det er naturligvis en katolsk prest:

"Men deres prest er lik dem selv: til og med i utseende minner han ikke om en kristen prest. Han drikker og fester med dem, og han taler uforskammede ord med sin syndige tunge." (I, s. 265).

La oss nå gå over til å se på de enkelte fortellingene. I *Den grusomme hevnen* finner vi ordet "katolikk" brukt tre ganger, nemlig;

1. "polske prester går rundt omkring på ukrainsk jord og får kosakker til å bli katolikker" (I, s. 246)
2. "de hedenske katolikker, selv de er vodkalystige" (I, s. 254)
3. "Han sitter inne for hemmelig forræderi, for avtaler med fiendene til den ortodokse, russiske jord om å selge det ukrainske folket til katolikkene, og om å brenne ned de kristne kirker" (I, s. 261).

Denne fortellingen belyser kosakkenes forhold til konverteringen som sådan. Man kan gå i union med hvem som helst, dersom politiske og økonomiske interesser krever det, men man må ikke skifte tro for å forbedre sine vilkår. Troen hører nemlig til de evige verdier, til "det vertikale" planet. Ved å skifte tro, utrydder man sin egen identitet.

"Lavadelsmennene våre skiftet alt i takt med polsk skikk, de tilegnet seg forstillelse og solgte sjelen da de gikk inn i unionen" (I, 266), - sier Danila til sin kone. Med "unionen" mener Danila her den greskkatolske kirke som ble grunnlagt i Brest i 1596.

I *Den grusomme hevnen* gis på en måte begrunnelsen for bruken av ordet "katolikk" som skjellsord. Her står det reelle mennesker bak dette ordet, de polakkene Danila og hans hird var i kontakt med. Med katolikker forbindes her konkrete begivenheter, unioner, forræderi, kamp. Ifølge Danila er katolikker de som skiller seg fra den ortodokse lokalbefolkningen i skikk og bruk, oppfører seg annerledes, ikke som seg hør og bør. Og ikke nok med, de polske katolikker i Ukraina gjør bestandige forsøk på å få kosakkene til å forråde sin tro, til å konvertere til katolisismen. De oppfører seg med andre ord som den gammeltestamentlige ormen i det den fikk Eva til å spise av Kunnskapens Tre. De er ikke bare politiske fiender (dette kan forandre seg), men de er også fiender av den menneskelige sjel, for de prøver

å rive i stykker dens forbindelser med forfedrenes tro og kirke. På "det horisontale" planet kan de være forbundsfeller, men på "det vertikale" kan dette aldri skje. I lys av det som er blitt sagt, er det klart hvorfor ordet "katolikk" i samlingen brukes som skjellsord.

Når det gjelder de to andre fortellingene hvor ordet "katolikk" også opptrer, er det nødvendig å gjøre en nokså viktig bemerkning før jeg begynner å se nærmere på selve tekstene : *Den grusomme hevnen* skiller seg fra de to andre med sin alvorlige hovedtone.

Sankthansaften er på en måte todelt, den ene delen er humoristisk, og den andre er alvorlig. Ordet "katolikk" opptrer i den delen som er humoristisk, men den alvorlige tonen fra den andre delen kaster sin skygge over den humoristiske, og dermed over det ordet det her er snakk om, og som er en del av fortellingens helhet. Jeg vil først minne om det stedet i teksten hvor ordet anvendes, og tillater meg å sitere et lengre avsnitt fra *Sankthansaften*:

"Det var en kirke i landsbyen, og så vidt jeg kan minnes, var den viet til den hellige Panteleimon. På den tiden var det i kirken en prest, den salige Fader Afanasij. Eftersom han hadde lagt merke til at Basavrjuk ikke var i kirken selv på 1. påskedag, kom han på å irettsette ham, tvinge ham til å skrifte. Å nei, da! Han unnslopp, han, med nød og neppe. 'Hør her, herre!' - tordnet Basavrjuk til svar: 'Hold deg til dine egne saker, du, og bland deg ikke i andres, hvis du ikke vil at din geitehals skal bli dekket av varm grøt!' Hva skulle man gjøre med den forbannede? Fader Afanasij erklærte at hver og én som stifter bekjentskap med Basavrjuk, han skal regnes for katolikk, Kristi kirkes og den hele menneskelige slekts fiende" (1,140).

Basavrjuk, som ble kalt for "katolikk", er en skremmende figur. Han er i slekt med de onde underjordiske krefter, han er årsaken til den tragedien som hovedpersonene Petro og Pidorka er utsatt for. Presten, fader Afanasij, har, objektivt sett, full rett til å stemple ham som "Kristi kirkes og den hele menneskelige slekts fiende". Men den tragedien Petro og Pidorka opplever, kommer etter at presten har bannlyst Basavrjuk fra kirken. Ordet "katolikk" kunne ha opptrådt som synonym for de ovennevnte beskyldningene, men det ble ikke brukt slik. Fader Afanasij er personlig fornærmet av Basavrjuk, men han forbanner ham liksom på vegne av hele menneskeligheten. Senere i fortellingen ser det ut som om han har rett i sine

ord. Men det bare ser slik ut. Den humoristiske delen får oss til å tro at det bare "så" slik ut.

Det faktum at nettopp presten i sin uttalelse bruker "katolikk" som skjellsord, er nokså viktig. Det fordyper det historiske perspektiv i bruken av ordet. Røttene til et negativt forhold til katolikker i den russisk-ukrainske kirken er nokså dype og går langt tilbake i tiden. Jeg vil nevne her et sitat fra de svarene som Ioann II Prodrom, metropolit i Kiev (1080-1089), ga til en munk, Iakov. Dette støtter Fader Afanasij fullt ut:

"Den som har spist med katolikker må bli rensset med rensende bønn" (Gerberstein, s. 95).

Mens aksenten i *Den grusomme hevnen* lå på "det horisontale", nemlig på forholdet katolikk - polakk, aktualiseres "det vertikale" planet i *Sankthansaften*. "Katolikk" her er ikke synonymt med polakk (dette forholdet ligger latent i denne fortellingen), men med selveste djevelen. Forholdet katolikk - djevelen finnes også i *Den grusomme hevnen*, men der er det ikke så synlig. Dette er ikke alt som må sies om den måten "katolikk" blir brukt på i *Sankthansaften*. Som jeg har nevnt ovenfor opptrer dette ordet i den delen av fortellingen som er skrevet i den humoristiske tonen. Gogol gjør det slik at vi rett og slett ler av fader Afanasij og av alle hans meget alvorlige ord. Latteren belyser nettopp hvor trangsynte mennesker egentlig er i oppfatningene sine. I det aktuelle tilfellet er det oppfatningene til fader Afanasij og den ortodokse tradisjonen han støtter seg på. Latteren viser så tydelig at alt som vi tror ligger på "det vertikale" planet, egentlig hører til "det horisontale". Nærmere sagt, latteren åpner leserenes øyne, den viser at alle de negative tolkningene av katolisismen i Ukraina og i Russland bare er "horisontale" oppfatninger.

Fader Afanasij ble fornærmet av Basavrjuks banning og trusler. Disse gikk på fader Afanasijs personlighet, men som svar på det kommer han med bannlysning av alle som omgås med Basavrjuk. Faderen sprer fornærmelsene han ble utsatt for over hele verden, han erstatter "det vertikale" med "det horisontale". Den "evige" krangel mellom katolikker og de ortodokse framstilles på samme nivå som små krangler mellom mennesker, og slik legges det for dagen at selv om kranglene kan være av så dyp karakter og så langvarige som mellom den katolske og den ortodokse kirken, hører de til den menneskelige og foranderlige politikken. De har selv ikke noe med de virkelig evige verdier å gjøre. Og nettopp dette stiller Gogols latter i relieff her, i fader Afanasijs utsagn.

I *Det forsvunne brevet*- finner vi ordet "katolikk" i replikken til hovedpersonen, nemlig bestefar. Bestefaren var på jakt etter et viktig brev han skulle levere til selveste keiserinnen. På leting etter det havnet han i helvete og var til og med nødt til å spille kort med heksene der for å få brevet tilbake. Heksene lurer ham bestandig med det ene og det andre, de vil overhode ikke gi brevet tilbake. Bestefar blir virkelig sint og sier:

"Hvis dere ikke straks gir min kosakkhatt tilbake, om jeg så måtte være katolikk, så snur jeg deres grisetryner trill rundt" (I, s. 188).

Etter disse ordene kommer straks brevet til ham, og ikke nok med det, han får også en god hest som bærer ham ut av helvete og tilbake hjem.

Forskere har lagt merke til at *Det forsvunne brevet* minner om *Slovo o z burennju pekla* ("Ordet om brann i helvete"), et stykke for *vertep* det gamle ukrainske dukketeateret. Dette stykket handler om Jesu besøk i helvete og følgene av dette besøket. Jesus kommer dit for å hente avdøde sjeler og glemmer å ta Solomon med. Lucifer er glad, men Solomon skremmer ham med ordene om at Jesus vil komme tilbake for å hente ham. Lucifer får slavene sine til å jage Solomon vekk fra helvete, fordi han overhode ikke vil oppleve alle de grusomheter som Jesu ankomst er forbundet med.

Bestefaren i Gogols fortelling kommer til helvete for å hente brevet han skulle levere til keiserinnen, og skremmer hele befolkningen i skjærsilden med den trusselen at han vil korse dem. Det å korse dem betyr å tilintetgjøre hele helvete. Så langt går bestefaren ikke. Han nøyer seg med å korse bare spillkortene han måtte spille med heksene med. Han overvinner de onde krefter med deres egen våpen, nemlig med banneord. Hans uttalelse kan man tolke slik: hvis han ikke klarer å slå alle heksene, så vil det bety at han ikke er rett-troende, hvilket da uttrykkes med ordet "katolikk".

"Ikke rett-troende", underforstått blinde, de som erstatter Gud med noe annet, nemlig med djevelen.

Bestefaren var ikke analfabet. Det fortelles at han var nokså godt kjent ikke bare med den kirkelige praksis, men også med den kirkelige litteratur. Vi vet ut fra teksten at bestefaren også har vært på "den andre siden av Polen". Siden man på den tiden ikke kunne benytte seg av flyselskapenes tjenester, så går jeg ut fra at bestefaren ikke bare var "på den

andre siden av Polen", men også inne i landet, og sannsynligvis ikke som turist, men som kriger.

I bestefarens bruk av "katolikk" gjenforenes altså de to betydninger av ordet som jeg har snakket om ovenfor, nemlig "katolikk" - "ikke rett-troende, djevelen" og "katolikk" - "polakk" - "potensiell politisk fiende". Men her kommer også noe nytt. Dette nye forårsakes av at utsagnet forekommer i den fantastiske situasjonen.

I *Det forsvunne brevet* forsterker Gogol maksimalt de humoristiske og fantastiske elementer. Det fantastiske i *Den grusomme hevnen* er av apokalyptisk karakter. I *Sankthansaften* finner vi nokså mye av humoristisk fantastikk, men samtidig med det forekommer fantastikk av samme type som i *Den grusomme hevnen*. I motsetning til disse, finnes det bare humoristisk fantastikk i *Der forsvunne brevet*, og denne framheves ganske sterkt.

Dette ser vi spesielt tydelig dersom vi sammenlikner to varianter av fortellingen. Som eksempel kan jeg her nevne følgende: i første variant heter det at bestefaren ikke var skvetten og kunne gå alene mot bjørn og gi fem mennesker en omgang samtidig like lett som det er for oss vanlige mennesker å synge en salme i kirken om søndagen. I den varianten som kom ut, leser vi at bestefaren var sånn at hvis han bare ser en ulv, så griper han den i halen med det samme, og ikke før hadde han gått inn mellom kosakkene, før de alle falt som modne pærer fra pæretreet.

Jurij Lotman peker i sin artikkel om rom i Gogols verker på at det finnes to typer av rom hos Gogol, "det hverdagslige" og "det trylleaktige", og at de kan komme i kontakt med hverandre. Den siste tanken eksemplifiserer han med et avsnitt fra *Det forsvunne brevet* hvor bestefaren i helvete ikke kan få spist maten han har tatt på gaffelen. Hver gang han prøver å få maten inn i munnen, går maten inn i sidemannens kjeft, og bestefaren har ikke noe annet å gjøre enn bare å høre på hvordan maten hans blir tygget av andre.

Man kan også se den typen kontakt mellom "det trylleaktige" og "det hverdagslige" rom i bestefarens måte å bruke "katolikk" på. De oppfatningene av "katolikk" jeg nevnte ovenfor, er de som kosakkene hadde i det reelle historiske livet, og på den måten peker de på "det hverdagslige rommet". Den fantastiske situasjonen gjør at samtidig hører ordet, uttalt under slike omstendigheter, til "det trylleaktige rommet". På en slik fin måte framkaller Gogol tvil om at de forestillingene menneskene har, er

virkelig riktige. Bestefarens tro på katolikkenes tilhørighet til fiendene av Kristi kirke virker, den troen får ham ut av en knipe. Men denne troen virker i den fantastiske situasjonen, i "det trylleaktige rommet".

I Den *grusomme hevnen* brukes "katolikk" i "det hverdagslige rommet", der framheves ordets "horisontale plan", katolikk underforstått polakk, potensiell politisk fiende. Samtidig skisseres også "det vertikale planet", nemlig katolikk - Guds forræder, men dette forekommer fremdeles i "det hverdagslige rommet". I "Sankthansaften" brukes ordet "katolikk" forsåvidt i "det hverdagslige rommet", men der finnes noen klare hentydninger til den mulige kontakten med "det trylleaktige rommet", nemlig figuren Basavrjuk, objektet for banneordet. Og i *Det forsvunne brevet* kommer denne kontakten til syne. Ved å framstille hvordan de to planene kommer i vekselvirkning i de to typer av rom, stilles til skue nettopp relativiteten av våre forestillinger om hva som er virkelig riktig og galt, hva som egentlig hører til "det horisontale" og til "det vertikale" plan. Bruken av "katolikk" som skjellsord avspeiler denne tanken like godt som alt annet i fortellingene.

NOTER

¹ Alle oversettelsene i artikkelen er gjort av forfatteren.

BIBLIOGRAFI

- Gogol', N.V.: 1937-1952, *Polnoe sobranije sočinenij*, Moskva-Leningrad, t.I.
Gerberstein, S.: 1988, *Zapiski o Moskovii*, Moskva.
Grekov, B.D. (et alii): 1953, *Oberki po istorii SSSR*, Moskva.
Ivanov, V.V.: 1916, *Borozdyi mezi*, Moskva.
Lotman, Ju.M.: 1988, 'Chudozestvennoe prostranstvo v prozę Gogolja', *V skole poetičeskogo slova. Puskin, Gogol', Lermontov*, Moskva, 251-293.
Ljubavskij, M.K.: 1901: *Litovsko-russkij sejm*, Moskva. Pokrovskij, N.M.: 1966, *Izbrannye proizvedenija v 4 tomach*, kn. 1, Moskva.

Oslo

